

ДО РОЗРОБКИ СОЦІОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ МАТЕРИНСТВА ЯК ІНСТИТУТУ, ПРАКТИК, ДИСКУРСІВ

доцентка Стрельник Олена Олександрівна,

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Актуальність роботи обумовлена тим, що протягом ХХ століття відбулися важливі економічні та соціокультурні зрушення, що визначили зміни інститутів, моделей та практик батьківства у сучасних суспільствах. Трансформації у сфері шлюбності, плюралізація форм та типів сім'ї, торкається не тільки сфери подружніх/партнерських та міжпоколінних зв'язків, а також і сфери відносин матерів, батьків та дітей. Зокрема, батьківство стає раціонально планованим, рефлексивним, відділяється від шлюбу, плюралізуються його моделі, проблематизується єдність біологічного та соціального в батьківстві (зокрема, через поширення допоміжних репродуктивних технологій), батьківство (здебільшого материнство) стає особливим полем компетенцій та відповідальності (т.зв. «професіоналізація батьківства»).

Гносеологічний вимір актуальності обумовлений наступним. З-поміж усіх типів відносин, що досліджуються соціальними науками, відносини матері та дитини сприймаються як найбільш природні, засновані на почутті любові та турботі. При цьому традиційні рольові (у першу чергу, педагогічні) підходи об'єктивують материнство як, перш за все, сферу діяльності, спрямовану на задоволення потреб дитини у розвитку. Зокрема, велика увага приділяється різноманітним аспектам т.зв. усвідомленого чи відповідального материнства, підготовки до материнства, девіантній материнській поведінці; предметом наукової та суспільної уваги стають проблеми усвідомленого, залученого батьківства (англ. *fathering*). Натомість у вітчизняній соціології відчувається брак підходів, що би акцентували увагу на материнстві як окремому феномені та на суб'єктності материнства.

Не зважаючи на соціальну значущість проблеми батьківства, зокрема в контексті розробки ефективних заходів сімейної політики, проблема материнства

є не озвученою в українській соціології, що вимагає розробки концептуальних засад його дослідження.

Теоретично-плідними в межах нашого дослідження є розробки у галузі соціології шлюбу, сім'ї та батьківства, соціології дитинства, демографії, культурної антропології та гендерних досліджень. Ми пропонуємо окреме предметне виділення материнства від соціології сім'ї через намагання відійти від взагалі універсалістського підходу до аналізу сім'ї, надаючи перевагу поняттям сімейних моделей та сімейних практик. Так само обґрунтованим, на нашу думку, є відокремлення материнства від більш широкого поняття «батьківство» (англ. parenthood), оскільки інститути материнства та батьківства (англ. fatherhood) є несиметричними ані в плані історичного становлення, ані в плані сучасної ролі, а соціальні зміни інститутів, моделей та практик материнства та батьківства відбуваються нерівномірно.

Материнство як особлива сфера діяльності та взаємовідносин, пов'язана з турботою та піклуванням про дітей, є включеною до широких контекстів сім'ї, батьківства, дитинства та гендерних нерівностей, є складовою соціокультурних та демографічних процесів. Отже, основою роботи є діалектичний підхід до аналізу материнства із залученням широкого кола матеріалів історичних, культурологічних, демографічних та психологічних.

Науковою проблемою дослідження є низка суперечностей:

1. Суперечності між процесами індивідуалізації та розвитку ринкової економіки, що передбачають високу актуалізацію життєвого успіху та професійного зростання, активне залучення батьків до сфери зайнятості, з одного боку, та зростаючими вимогами до соціалізуючої функції сім'ї та батьківської відповідальності, з іншого.
2. Суперечності між процесами плюралізації форм сім'ї, моделей і практик материнства та сімейною політикою в Україні, що є неотрадиціоналістичною та пронаталістською (спрямованою на стимулювання народжуваності) та неефективною у плані вирішення проблеми балансу материнських та професійних ролей.

3. Суперечності між домінуванням традиційного та есенціалістичного погляду на материнство як природну жіночу гендерну роль та потребами досягнення гендерної рівності: розгляд жінки як єдиного суб'єкту турботи про дітей гальмує поширення практик «рівного батьківства» та є фактором гендерної нерівності на ринку праці.

Мета роботи – розробити концептуальні засади соціологічного аналізу материнства як особливого соціального інституту та практик.

Завдання роботи:

1. Проаналізувати евристичний потенціал соціологічних теорій для аналізу материнства.
2. Опрацювати концептуальний та категоріальний апарат соціологічного вивчення материнства як особливого соціального інституту, практик та дискурсів.
3. Розглянути соціально-історичні та демографічні передумови сучасних моделей материнства.
4. Виявити інституційні механізми регулювання материнства, охарактеризувати роль держави у регулюванні материнства, у т.ч. дискурсивними механізмами. (зокрема, проаналізувати дискурси сім'ї та материнства у державній соціальній політиці).
5. Надати характеристику варіативності сучасних моделей материнства та їх дискурсивного оформлення (одинокі, багатодітні матері, матері з інвалідністю, юні та «зрілі» матері).
6. Концептуалізувати поняття «турботи» як поля напруженості балансу професійних та материнських ролей.
7. Емпірично дослідити проблеми працюючих матерів як, з одного боку, найбільш численної та «унормованої» групи матерів, а з іншого боку – як групу, практики якої фактично не досліджені в українській та пострадянській соціології та не артикульовані в сімейній політиці. Вибір об'єкту емпіричного дослідження обумовлений також практичною значущістю. Адже на тлі процесів індивідуалізації саме створення умов для ефективного

поєднання материнських, батьківських та професійних ролей (т.зв. family friendly policy) є основою сімейної політики європейських країн, яка, як вже зазначалося, на сьогодні в Україні фактично замінена політикою зі стимулювання народжуваності.

8. Обґрунтувати та окреслити перспективи формування соціології материнства як окремої галузі соціологічного знання.

Об'єкт роботи – материнство як особливий соціальний феномен.

Предмет дослідження – концептуальні засади соціологічного аналізу материнства.

Поняття материнства буде аналізуватися на декількох рівнях:

- Інституційному – як комплекс формальних та неформальних норм, установ, що регулюють сферу материнства (англ. motherhood);
- Рольовому – як нормативні експектації відносно материнської ролі;
- Діяльнісний рівень – відповідні материнські практики, пов'язані із турботою та піклуванням про дітей (англ. mothering);
- На дискурсивному рівні – дискурси материнства, закріплені, зокрема на рівні державної соціальної політики.

Теоретико-методологічна основа роботи: теорія соціального конструювання реальності, теорія дискурсів, теорія другого демографічного переходу, феміністична теорія, теорія структурації Е. Гіденса.

Емпіричну базу роботи становлять:

1. дані соціально-демографічних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України та вибірових обстежень Державного комітету статистики;
2. документи державних та регіональних програм демографічного розвитку та підтримки сім'ї;
3. європейське дослідження цінностей (European values Studies) різних років;
4. авторське емпіричне дослідження практик турботи про дітей працюючих матерів (нуклеарна сім'я, що складається з працюючого подружжя та їх дітей).